

Araştırma Makalesi / Research Article

Dîvân-ı Hikmet'in İran Nüshaları: Yeni Hikmetler ve Aidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme*

Gökhan Coşgun**

Öz

İslam sonrası Türk medeniyetinin oluşumuna, İslam inanç esaslarının Türkler arasında yayılması ve anlaşılmasına öncülük eden Hoca Ahmed Yesevî ve onun düşünce dünyasını yansıtan hikmetlerini konu edinen bu çalışma, İran kütüphanelerinde bulunan sekiz *Dîvân-ı Hikmet* nüshasının incelenmesini kapsamaktadır. Çalışmanın amacı, İran'daki Hikmet nüshalarının ele alınarak Türk tasavvuf düşüncesi açısından oldukça önemli olan hikmet geleneğine katkı sunmaktır. Bu amaç kapsamında söz konusu nüshaların hikmetler açısından yeni bilgiler barındırıp barındırmadığı ve hikmet çalışmalarına nasıl bir katkı sunacağı sorularına cevap aranmıştır. İran nüshalarındaki hikmetler metin analizi, edebî tahlil ve neşir karşılaştırmaları yöntemiyle ele alınmış, nüshalarda bulunan hikmetlerin dizini çıkarılmıştır. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda kütüphanelerde bulunan sekiz nüshadan yedisine ulaşılmıştır. Elde edilen bu nüshalarda toplam 190 hikmetin Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedildiği tespit edilmiştir. Hikmet neşirleri taranarak, ulaşılan hikmetler karşılaştırılmış ve dokuz hikmetin daha önce yayınlanmadığı görülmüştür. Makalede söz konusu dokuz hikmetin neşrinin yapılmasının yanı sıra bazı hikmetlerin eksik bent/beyitleri saptanmış, bazı hikmetlerin aidiyeti tartışılmıştır. Araştırma esnasında hikmet neşirlerinde görülen eksikliklere değinilerek çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk İslam Edebiyatı, Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, hikmet, İran kütüphaneleri.

* Geliş Tarihi: 29 Nisan 2026 – Kabul Tarihi: 25 Ağustos 2026
Atıf: Coşgun, Gökhan. "Dîvân-ı Hikmet'in İran Nüshaları: Yeni Hikmetler ve Aidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme." *bilig*, no. 119, 2026, ss. 187-224, <https://doi.org/10.12995/bilig.9610>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Bölümü – Çorum/Türkiye, ORCID: 0000-0001-8052-9358, gokhancosgun@hitit.edu.tr

The Iranian Manuscripts of the *Dīvān-i Hikmet*: New Insights on Hikmet and A Study on the Issue of Belonging*

Gökhan Coşgun**

Abstract

This study focuses on Hoca Ahmed Yesevî, pioneered the formation of post-Islamic Turkish civilization and in the dissemination and understanding of the principles of Islamic faith among the Turks, as well as on his *hikmahs*, which reflect his world of thought. It examines eight manuscripts of the *Dīvān-i Hikmet* found in Iranian libraries. The aim of this study is to contribute to the tradition of *hikmah*, which holds considerable significance for Turkish Sufi thought, by examining the *Hikmah* manuscripts preserved in Iran. Key questions include whether these manuscripts contain new insights regarding *hikmah* and how they may enhance existing studies on the subject. The examination utilizes methods of text analysis, literary critique, and publication comparisons, leading to the cataloging of the *hikmah* contained within the manuscripts. The research succeeded in accessing seven of the eight manuscripts, which collectively attribute a total of 190 *hikmah* to Hoca Ahmed Yesevî. Upon scanning and comparing these texts, it was identified that nine *hikmah* had not been previously published. The article not only presents these nine *hikmah* but also identifies missing verses in certain works and discusses the authorship of others. Additionally, the study addresses shortcomings in existing publications, proposing solutions for these gaps.

Keywords

Turkish Islamic Literature, Hoca Ahmed Yesevî, *Dīvān-i Hikmet*, *hikmah*, Iranian libraries.

* Date of Arrival: 29 April 2026 – Date of Acceptance: 25 August 2026

Citation: Coşgun, Gökhan. "Dīvān-ı Hikmet'in İran Nüshaları: Yeni Hikmetler ve Aidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme." *bilig*, no. 119, 2026, pp. 187-224, <https://doi.org/10.12995/bilig.9610>.

** Asst. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature – Çorum/ Türkiye, ORCID: 0000-0001-8052-9358, gokhancosgun@hitit.edu.tr

Giriş

Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte yeni ve köklü bir medeniyetin kapısı aralanmış; İslamiyet ile Türklerin kadim kültürünün harmanlandığı bu kırılma/evrilme süreci sadece inanç noktasında değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasi anlamda da derin etkilere neden olmuştur. Bu etki sonucunda Türk edebiyatında, sanatında ve biliminde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Türkler, İslam'ın evrensel değerlerini kendi kültürel unsurlarıyla birleştirerek, özgün bir düşünce yapısı ve sanat birikimi oluşturmuşlardır. Yeni oluşan bu Türk İslam medeniyetinin kurulması ve kök salmasında Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) ve Yeseviyye düşüncesinin başat rol üstlendiği görülmektedir.

Türk tasavvuf düşüncesinin kurucuları arasında yer alan Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Mevcut bilgiler ise daha çok onun menkıbevi hayatına dairdir. Bu bilgilere göre Yesevî, XI. yüzyılın sonlarında Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Sayram'da dünyaya gelmiştir. Yedi yaşında Yesevî'nin tasavvuf dünyasını şekillendiren Arslan Bâb ile tanışmış ve ders halkasına dâhil olmuştur. Arslan Bâb ile birlikte dönemin önemli mutasavvıflarından ders alan Yesevî, tasavvufi yolculuğunu tamamladıktan sonra Yesi şehrinde bir dergâh kurarak irşat vazifesine başlamıştır. Hayatının geri kalan kısmını – daha sonra Yeseviyye adıyla anılacak olan – İslam inanç felsefesiyle şekillenen görüşlerini yaymak ve yeni Müslüman olan Türklere İslam'ın öğretilerini anlayabilecekleri bir sadelikte anlatmakla geçiren Ahmed Yesevî, Hicrî 562/1166 yılında Türkistan'da vefat etmiştir.¹ Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen en önemli eser, İslam inanç esasları ile Hz. Peygamber'in sünnetlerini esas alan ve daha çok Yeseviyye mensubu şairler tarafından derlenen ve kaleme alınan *Dîvân-ı Hikmet*'tir. Dünya kütüphanelerinde yüzden fazla nüshası bulunan, üzerine hem yurtiçi hem de yurtdışında pek çok çalışma yapılan hikmetler, kadim Türk kültürü ile yoğrulan Yeseviyye öğretilerini yansıtmaları ve Türk düşünce ve inanç dünyasının anlaşılabilmesi adına önemli bir yere sahiptir.

Türkiye'de *Dîvân-ı Hikmet* Çalışmaları

Türk İslam medeniyetinin hangi temeller üzerine inşa edildiğinin anlaşılması ve bu kültür ortamında gelişen inanç felsefesinin süzülmesiyle meydana gelen edebî eserlerin tam anlamıyla kavranması bu medeniyetin kurucularının ve

ortaya konan eserlerin anlaşılmasından geçmektedir. Nitekim bu bilincin farkında olan Yahya Kemal, Fuat Köprülü'ye hitaben "...Bizim daha mühim mevzularımız vardır. Mesela şu Ahmed Yesevî nedir, kimdir? Bir araştırınız. Bakınız bizim milliyetimizi asıl orada bulacaksınız." (Banarlı 49) diyerek Köprülü'den Hoca Ahmed Yesevî'nin araştırılmasını istemiştir. Bu tavsiye Hoca Ahmed Yesevî ve *Divân-ı Hikmet* çalışmaları açısından bir dönüm noktası olmuş ve büyük ihtimalle Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitabının yazılmasına zemin hazırlamıştır. Köprülü tarafından başlatılan bu Yesevî çalışmaları (Köprülü), Kemal Eraslan'ın gayretleri ile devam etmiş (Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si" 45-120; Eraslan, "Azim Hâce'nin Hikmetleri" 193-230) ve yine yaptığı araştırmalar neticesinde Eraslan, tespit ettiği 250'ye yakın hikmet içerisinden 70'ini 1983 yılında yayınlamıştır (Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*). 1993 yılının UNESCO tarafından Hoca Ahmed Yesevî yılı olarak ilan edilmesiyle birlikte Yesevî ve Yeseviyye hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu dönemde *Divân-ı Hikmet* neşirleri açısından önemli çalışmalardan biri de Hayati Bice tarafından kaleme alınmış ve ilk baskısı 1993 yılında yayınlanmıştır. Daha sonra geliştirilerek farklı zamanlarda baskısı yapılmış olan eserin son baskısında (2018) toplam 256 hikmet bulunmaktadır (Bice). Hikmet çalışmaları açısından diğer önemli bir çalışma ise Zülfikar Güngör editörlüğünde 2019 yılında yayınlanmıştır. Söz konusu çalışmada ise 251 hikmet yer almaktadır (Tosun ve Eraslan). Yine Mehmet Mahur Tulum tarafından *Divân-ı Hikmet*'in en eski nüshalarından biri olarak tanıtılan Mısır Nüshası'nın 2019 yılında ilk baskısı yapılmıştır (Tulum, *Divân-ı Hikmet*). Daha sonra Necati Demir tarafından *Divân-ı Hikmet*'in en eski nüshası olduğu dile getirilen Adnan Ötüken nüshası 2024 yılında ilim camiasıyla paylaşılmıştır (Demir). Son olarak *Divân-ı Hikmet*, İsmail Taş tarafından, başta Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshalar olmak üzere 24 farklı nüshadan yararlanılarak hazırlanmış ve 2026 yılında Yazma Eserler Kurumu'ndan neşredilmiştir (Taş). Yukarıda bahsedilen çalışmaların yanı sıra hikmetlerin farklı nüshalarını ele alan dil ve muhteva incelemelerini kapsayan pek çok akademik çalışma bulunmaktadır (Bozkurt; Ay).

Yukarıda da dile getirildiği üzere günümüze kadar pek çok araştırmacı tarafından ele alınan ve farklı yönleri ile araştırma konusu yapılan hikmet çalışmaları incelendiğinde önemli birkaç sorunla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu sorunların ilki Türk dünyasına mal olmuş ve her dönem

farklı coğrafyalarda farklı müstensihler ve farklı düşünce dünyasına sahip kişiler tarafından istinsah edilerek günümüze ulaşmış hikmetlerin aidiyetinin tespitinde yaşanan güçlükler ve çalışmalarda hikmetlerin aidiyetine dair bilgilerin kısıtlı olması ya da bu konuya hiç temas edilmemesidir. Tek nüshaya esas alan incelemeler ve tenkitli metin neşrine dayanmayan çalışmalarda bu sorun çok fazla görülmesi de² farklı nüshaların karşılaştırılması neticesinde hazırlanan çalışmalarda aidiyet sorunu çok daha belirgin hâle gelmektedir. Nitekim Taş tarafından yayınlanan neşirde bazı hikmetlerin mahlas dizelerinde farklı isimlerin bulunduğu görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Taş neşrinde 80. hikmet olarak kaydedilen

Könlüm kuşu uçar dâyim kanat tutup
İkki közüm nedâmetde kanlar töküp
Ten öltürüp riyâzette tizin çöküp
Yâ İlâhî 'afv eylegil günâhımın

matlılı şiirin mahlasında – farklı nüshalardan hareketle – hem Hoca Ahmed Yesevî hem de Kul Nâdirî'nin adı bulunmaktadır (Taş 228). Söz konusu manzume, çalışmamıza konu olan İran Millî Kütüphane (MK3) nüshasında ise Kul Süleyman Ata'ya (ö. 582/1186)³ atfedilmiştir (MK3 37b). Dolayısıyla nüshalar incelendiğinde bir hikmetin üç farklı şaire nispet edildiği görülmektedir.

Diğer bir sorun ise tek nüshaya dayalı neşirler ve Taş tarafından hazırlanan *Dîvân-ı Hikmet* eseri dışındaki çalışmalarda hangi hikmetin hangi nüshadan alındığı, çalışmalarda hangi nüshaların kullanıldığı gibi metin neşirlerinin hayati önem arz eden hususiyetlerinin zikredilmemesidir. Söz konusu sorun daha sonra yapılacak olan hikmet çalışmalarını hem zorlaştırmakta hem de daha önce kullanılan nüshalar bazen yeni bulunmuş gibi araştırmacılar tarafından tekrar çalışılmaktadır.⁴

Yukarıdaki soruna bağlı olarak karşılaşılan diğer bir problem ise, yeni bulunan – ya da yeni olduğu düşünülen – hikmet nüshalarının tanıtılması ve bu hikmetlerin yayınlanması hususudur. Yeni bulunan hikmetler başlığı ile yayınlanan bazı çalışmalar ele alınıp daha önce yapılan farklı hikmet çalışmaları ile karşılaştırıldığında aslında yeni olarak sunulan hikmetlerin ya farklı Yesevî şairlerinin eserlerinde ya da *Dîvân-ı Hikmet*'in farklı neşirlerinde daha önce yayınlanmış olduğu görülmektedir. Nitekim İran

Millî Kütüphanesi 5-27640 (MK1) numarada kayıtlı nüshayı inceleyen Rezaei, söz konusu nüshada 16 yeni hikmetin bulunduğunu belirtmiş ve üç tane örnek sunmuştur (Rezaei 562). Sunulan örneklerden biri olan ve “Dîdârını taleb kılıp yolğa kirgen / İmgeksiz murâdığa yetken bar mu” dizeleri ile başlayan hikmet (Rezaei 572) 2000 yılında Mirhaldaraglı ve Akar tarafından yayınlanan *Hoca Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunan Hikmetleri* adlı eserinde kaydedilmiştir (Mirhaldaraglı ve Akar 72). Yine aynı çalışmada örnek olarak verilen ve “Eyâ tâlib cefâ çekip yolğa kirgil / Cefâ çekmey yolğa kirse vefâ bolmas” dizeleri ile başlayan hikmet (Rezaei 571), daha önce *Divân-ı Hikmet* üzerine yapılan bir tezde yayınlanmıştır (Joya 85). Söz konusu nüsha incelendiğinde 16 yeni hikmet değil sadece 1 hikmetin yayınlanan *Divân-ı Hikmet* çalışmalarında olmadığı tespit edilmiştir.

Yine Hayati Bice tarafından 2018 yılında yayınlanan eserin son kısmında “Yeni Bulunan Hikmetler” başlığı altında verilen hikmetler arasında yer alan “Hâlıkımnı izler men heç bilmez men kaydadır / Qur'ân içre âyet bar kayda deşem andadur” matlalı hikmet (Bice 402) de Mirhaldaraglı ve Akar'ın neşrettiği eserde yer almaktadır (Mirhaldaraglı ve Akar 39).

Bunların yanı sıra, bugüne kadar yapılan hikmet çalışmalarını bütüncül bir yaklaşımla ele alan ve tespit edilen tüm manzumeleri bir araya getiren kapsamlı bir başvuru eserinin bulunmaması da büyük bir eksiklik olarak dikkat çekmekte ve yeni yapılacak hikmet araştırmalarını güçleştirmektedir. Bu meyanda çalışmamıza konu olan İran nüshalarında farklı toplam 190 hikmet tespit edilmiştir. Bu hikmetlerin yeni olup olmadığının tespiti için ondan fazla hikmet çalışması taranmıştır. Tarama esnasında bazı hikmetlerin bir neşirde olup diğerinde olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim Güngör'ün editörlüğünde hazırlanan neşir ile Taş tarafından hazırlanan neşir arasında en az on hikmetin farklı olduğu görülmüştür. Bu durum yeni hikmetlerin tespitinde önemli bir sorun teşkil etmekte, yeni hikmetlerin tespiti için bütün neşirlerin tek tek taranmasını zorunlu kılmaktadır.

Yukarıda zikredilen sorunların yanında hikmet çalışmalarının ferdî yapılması, çalışmaların birbirinden kopuk olması da araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Açıkça görülmektedir ki dünya kütüphanelerinde yüzden fazla nüshası bulunan (Demir 31) farklı devirlerde farklı müstensihler tarafından çoğaltılan, halk tarafından benimsendiği için pek çok Yesevî müntesibi şairin şiirlerinin karıştığı hikmet nüshalarının tek bir kişi

tarafından ele alınması ve incelenmesi mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce hikmet çalışmalarının işin uzmanı bir komisyon tarafından sağlam görülen bütün nüshaların elde edilmesi ve incelenmesiyle bir hikmet havuzu oluşturulması, daha sonra dil, üslup, vezin vb. hususlar ele alınarak hikmetlerin aidiyetinin incelenmesi ve en önemlisi şimdiye kadar yapılmış hikmet çalışmalarını kapsayan bir hikmet dizininin çıkarılması hikmet çalışmaları açısından oldukça önemli görülmektedir. Nitekim hikmet dizini daha sonra yapılacak çalışmalarda araştırmacılara kolaylık sağlamakla birlikte Yesevî kültür havzasında meydana getirilen hikmetlerin çerçevesini çizmek açısından da oldukça fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı ve *Dîvân-ı Hikmet* çalışmalarına kısaca değindikten sonra çalışmanın bundan sonraki bölümünde İran kütüphanelerinde bulunan *Dîvân-ı Hikmet* nüshaları ele alınacaktır. Araştırma evresinde öncelikle İran'da bulunan ve kataloglarına ulaşılabilen kütüphaneler taranmış, *Dîvân-ı Hikmet* ile ilgili nüshalar tespit edilmiştir. Araştırmamızda dört farklı kütüphanede sekiz nüsha bulunmuş, bunlardan bir tanesi haricinde diğerlerine ulaşılmıştır. Elde edilen nüshalardan öncelikle en hacimli olanı tek tek incelenmiş, hikmetlerin matlaları tablo haline getirilerek hikmetlerle ilgili bilgiler yanına yazılmıştır. Daha sonra diğer nüshalar incelenerek aynı olan hikmetler belirlenmiş farklı olan hikmetler ise yeni bir tabloya aktarılmış ve hurufu hecâyâ göre bir nevi hikmet dizini oluşturulmuştur.⁵ Bu şekilde, elde edilen nüshaların tamamı incelenmiş ve yedi nüshada toplam 190 farklı hikmet tespit edilmiştir. Tespit edilen hikmetler şimdiye kadar yayınlanan ve elde edebildiğimiz *Dîvân-ı Hikmet* neşirleri ile makale, tez ve sempozyum bildirilerinde bulunan hikmetler ile karşılaştırılmıştır.⁶ Karşılaştırma neticesinde 9 hikmetin önceki çalışmalarda yayınlanmadığı görülmüştür. Söz konusu 9 hikmetin çeviri yazısı yapılmış, çalışmada verilmiş ve söz konusu yeni hikmetler üzerine bir inceleme yapılmıştır. İran nüshaları aracılığıyla daha önceki çalışmalarda Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen bazı hikmetlerin farklı şairlere ait olabileceği hususu dile getirilmiş, vezin ve anlamdan hareketle söz konusu hikmetler üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İran Kütüphanelerinde Bulunan *Dîvân-ı Hikmet* Nüshaları

Asırlarca Türk hanedanları tarafından yönetilen İran, kütüphanelerinde barındırdığı Türk tarih ve kültürüne ait pek çok yazma eserle öne

çıkılmaktadır. İran kütüphaneleri Türkçe satırarası Kur'ân tercümelerinden (Coşgun) 13. hikayeyi içermesi açısından önemli olan *Dede Korkut Kitabı*'nın nadir nüshasına (Özdamar 406), Gelibolulu Âlî'nin *Farsça Divânı*'ndan (Şafak) Türk edebiyat ve tarihine ait 2000'den fazla Türkçe el yazmasına ev sahipliği etmektedir (Aydın). İran Kütüphaneleri *Divân-ı Hikmet* nüshalarını muhafaza etmesi açısından da önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda taramalar neticesinde farklı kütüphanelerde 8 *Hikmet* nüshası tespit edilmiş, nüsha tavsifleri aşağıda verilmiştir:

İran Millî Kütüphanesi Numara 5-25700/2 (MK3)

İran Millî Kütüphanesi 5-25700/2 numarada “*Divân-ı Hikmet/Hâce Ahmed Yesevî Pîr-i Türkistânî*” adıyla kaydedilen nüsha, Muhammed Mûsâ bin İsmetullâh tarafından Hicrî 1270/1853-54 yılında istinsah edilmiştir. 150x265 mm ölçülerinde olan nüshanın ilk 7 sayfası boş olmak üzere 82 varaktır ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Söz konusu nüshada 120 hikmet bulunmaktadır. Bu hikmetlerden 110 tanesi Hoca Ahmed Yesevî'nin mahlasını taşıırken geriye kalan 10 hikmet ise Hakîm Süleyman Ata'ya atfedilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olan 110 hikmetten dördü taranan yayınlarda tespit edilememiştir. Kütüphane kaydında nüshanın 1992 yılında Kuanişbek Kari, Gâliye Kamberbekova ve Rasûl İsmâilzâde tarafından *Divân-ı Hikmet-i Pîr-i Türkistân* ismiyle yayınlandığı kaydı düşülse de söz konusu eser incelendiğinde böyle bir ibareye rastlanmamıştır (Kari vd.). Bahsi geçen dört şiir bu çalışmada da bulunmamaktadır.

Nüshanın Başlangıcı:

Münâcât eyledi Miskîn Hâce_Ahmed
İşitgenlerge yağar bârân-rahmet

Nüshanın sonu:

Qul Hâce Ahmed dünyâdın bî-ğam öttün
Hakdın korkmay tañ atgunça yattın
Dünyâ tilep Hak işlerin taşlap attın
Tübü ileyk okuy okuy ölmeyin mü

İran Millî Kütüphanesi Numara 5-29793/1 (MK2)

İran Millî Kütüphanesi 5-29793/1 numarada kayıtlı olan bu nüsha toplamda 170 varak olup ilk 49 varığı (99 sayfa) Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine

ayrılmıştır. “*Dîvân-ı Hikmet/Hâce Ahmed Yesevî Pîr-i Türkistânî*” adıyla kaydedilen nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi bulunmamaktadır. Bu nüshada 76 hikmet bulunmaktadır. Bu hikmetlerin altısında Süleyman Ata’nın, geri kalan 70 hikmette ise Hoca Ahmed’in mahlası bulunmaktadır. Bu 70 hikmetin sadece biri taranan yayınlarda tespit edilememiştir. Nüshadaki ilk şiirin başının bulunmaması nüshanın en azından baş tarafından eksik olduğunu göstermektedir. Nüshanın ilk 49 varaklık kısmından sonra ise çoğunluğu Şâh Meşreb (ö. 1123/1711)⁷ ve Huzûrî’ye ait gazeller ile farklı konularda yazılmış kısa mesneviler yer almaktadır.

Nüshanın başlangıcı:

...

...

Tofrağ bolup feyz-i futûh ala körgil
Alsa bolmas pîr hîdmetin kılmağunca

Nüsha sonu:

Allâh disem men tâ ebed
Bolğay mukin cürmüm ki red
Hakîm Ata sizdin meded
Sultân H’âce Aḥmed Yesevî

İran Millî Kütüphanesi Numara 5-27640 (MK1)

İran Millî Kütüphanesi 5-27640 numarada kayıtlı olan nüsha İsmail Zerâşâm tarafından istinsah edilmiştir. Zahriyede bulunan Hicrî 1297/1880 tarihinden hareketle nüshanın bu tarihte ya da bu tarihten önce yazıldığı düşünülmektedir. Nüsha 95 varaktan (190 sayfa) oluşmaktadır. Nüshada 8 Şems-i Âsî⁸, 1 Şâh Meşreb, 1 Garîb, 1 Nimetullah, 1 Hâlis⁹, 1 Kul Şerif⁰, 1 Kul Timûrî, 1 Râcî ve 2 mahlassız şiir olmak üzere toplam 71 manzume bulunmaktadır. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî’ye ait olduğu düşünülen hikmet sayısı 54’tür. Nüsha Mehdi Rezaei tarafından bir makale ile tanıtılmıştır. Rezaei, 71 şiirin 61’inin Hoca Ahmed Yesevî’ye ait olduğunu belirtmiştir (Rezaei 566). Fakat Hz. Sa’d bin Ebû Vakkâs’ın (ö. 55/675) methedildiği şiir Hoca Ahmed’in değil Şems-i Âsî’nin mahlasını taşımaktadır. Bununla birlikte makalede Garîb, Nimetullâh, Hâlis ve mahlası bulunmayan iki şiirden bahsedilmemiştir. Zikredilen bu hususlar dikkate alındığında Hoca Ahmed’e atfedilen şiir sayısının 54 olduğu görülmektedir.

Yine Rezaei, bu nüshada 16 yeni hikmet tespit edildiğini dile getirerek üç hikmeti örnek olarak sunmuştur. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere bu hikmetlerden ikisinin daha önce yapılan başka çalışmalarda neşredildiği görülmüştür. Taramalar neticesinde bu nüshada yeni denebilecek bir hikmete rastlanmamıştır.

Nüsha başlangıcı:

Bismillâh dip beyân eyley hikmet dip
Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena
Riyâzetni katıg tartıp kanlar yutup
Men defter-i şânî sözün açtım mena

Nüsha Sonu:

Ey meni derd ü belâlarğa mübtelâ kılğan firâk
Taht u bahtımnı bozup âhir gedâ kılğan firâk

Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi Numara 45299 (AK1)

İran'ın en önemli kütüphanelerinden biri olan ve Türk dili ve edebiyatına dair önemli yazmaları barındıran Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 45299 numarada bulunan ve *Divân-ı Türki/Hikmet-nâme* adıyla kayıtlı olan nüsha toplamda 220 varaktır. Mürettep bir divan hüviyetinden çok Yesevî müntesiplerinin şiirlerinden oluşan bir mecmua görünümünde olan nüshanın 30. sayfasına kadar – sayfalar karışmış olmakla birlikte – Hüveydâ'nın şiirleri ve bazı nesir nazım parçaları kayıtlıdır. 30. sayfadan itibaren Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri başlamaktadır. Nüshada 38 tane Hoca Ahmed Yesevî'ye ait hikmet bulunmaktadır. Bununla birlikte nüshada Yesevî kültür havzasında yetişen Hakîm Süleyman Ata'ya ait 5, Şems-i Âsî'ye ait 6, Şâh Meşreb'e ait 4 şiir kaydedilmiştir. Bu şairlerin dışında Kıyâmet-nâme, Ramazaniye, Hayret-nâme, müstakil münâcât metinleri, Hz. Peygamber'in oğlu Hz. İbrahim'in vefatı, Hz. Fatıma'nın vefatı, Hoca Ahmed Yesevî'nin oğlu İbrahim'in kıssası gibi manzumeler ile birlikte Pilav Tarifi ve Üzümün Faydaları gibi farklı konularda şiirler de bulunmaktadır. Bu yönüyle söz konusu nüsha Yesevî kültürünü yansıtan önemli bir mecmua görünümündedir.

Nüshanın Başlangıcı:

Bismillâh dip beyân eyley hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü gevher saçtım men-a

Nüshanın Sonu:

Bu ‘arz-ı hâlim tinleñiz
Hâlim körüp rahmi eyleñiz

Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi Numara 51858

Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 51858 numarada kayıtlı olan nüsha 89 varak olup her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Bütün çabalara rağmen nüshanın aslına ulaşılamamıştır. Dolayısıyla nüsha hakkındaki bilgiler kütüphane kayıtları ile sınırlı kalmıştır. Bu kayıtlardan hareketle nüshanın sonu eksiktir.

Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi Numara 27373 (AK2)

Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 27373 numarada bulunan diğer bir nüsha ise “*Dîvân-ı Türki*” adıyla kayıtlı olup 12 (boş)+38 varaktır. İstinsah tarihi ve yeri bulunmayan nüshanın müstensihî Emân Murâd Hocam’dır. Talik hatla yazılan nüshada toplam 54 şiir yer almakta olup bu şiirlerden 52’si Hoca Ahmed Yesevî’ye biri Nesîmî’ye (?) ve diğeri Dîvâne Âşık’a aittir. Nüshada bulunan şiirlerin tamamı daha önceki çalışmalarda yayınlanmıştır.

Tahran Üniversitesi Kütüphanesi Numara 4145 (TÜ)

Tahran Üniversitesi Kütüphanesi 4145 numara kayıtlı olan nüsha baş tarafından eksik olup 79 varaktır. Nüsha hicrî 1246 yılında Muhammed Berdi bin Kurbân Niyâz Sûfî tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın baş tarafında eksiklikler bulunmakta bazı hikmetlerin farklı sayfalarda devamı göze çarpmaktadır (s.12/96, 8/90, s.14/81)¹¹. Söz konusu diğer nüshaların aksine bu nüshada – Miskin Garib’e ait bir manzume dışında – sadece Hoca Ahmed Yesevî’ye ait hikmetler bulunmakta olup diğer Yesevî müntesibi şairlerin şiirlerine yer verilmemiştir. Bu nüshada Hoca Ahmed Yesevî’ye atfedilen toplam hikmet sayısı 86’dır. Yapılan tarama ve incelemeler neticesinde sadece bir hikmetin yayınlanmamış olduğu görülmüştür.

Nüşanın başlangıcı:

Altmış kiçe altmış kündüz bir yol ta 'âm
Tañ atkunca namâz okup bir yol selâm
Altmış üç yaşda boldı 'ömrüm tamam
Muştafağa mâtem tutup kirdim men-a

Nüşa sonu:

Miskîn Ahmed sen bu yazuk zehridin
Kurtulur içse şarabı mihridin
Gerçi köp korkar elim karıdın
Ente Kâfi ente âfi yâ Gafûr

İran Millî Melik Kütüphanesi Numara 4931/1 (MM)

İran'ın önemli kütüphanelerinden biri olan Millî Melik Kütüphanesi 4931/1 numarada kayıtlı nüsha Hicrî 1281 yılında istinsah edilmiş olup müstensihî bilinmemektedir. Yeşil deri ciltli, şemseli ve kırmızı mavi cetvelli olan nüsha 106 varak olup satır sayısı 11'dir. İran kütüphanelerinde bulunan *Divân-ı Hikmet* nüshaları arasında en tertipli ve kâmil olan bu nüshada toplam 114 hikmet kayıtlı olup bu hikmetlerden ikisi Hakîm Süleyman Ata'nın mahlasını taşımaktadır. Nüşadaki hikmetler diğer nüshaların aksine hurûfu hecâyâ göre düzenlenmiştir. Yapılan taramalar neticesinde bir hikmetin yeni olduğu görülmüştür.

Nüşanın Başlangıcı:

Münâcât eyledi Miskîn Hâce Ahmed
İlâhî kıl heme bendeñni rahmet

Nüşanın sonu:

Kul Hâce Ahmed naşihatnı öziñe kıl
Ay bî-haber halknı koyup öziñni bil
Tağdın ağır günâhın bar öziñe kel
Haq cemâlin körsetmese zâmin bolay

İran Nüshalarının *Divân-ı Hikmet* Çalışmaları Açısından Önemi ve Katkısı

Yukarıda kısaca tanıtılan sekiz nüshadan yedisine ulaşılmış ve içerisindeki şiirler incelenmiştir. Bu kapsamda yedi nüsha içerisinde Hoca Ahmed

Yesevî'ye atfedilen toplam 190 farklı hikmet tespit edilmiştir. Bu hikmetlerin dokuz tanesi taranan *Dîvân-ı Hikmet* çalışmalarında bulunamamıştır. Söz konusu 190 hikmetin tamamında mahlas olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin adı zikredilmektedir. Fakat aşağıda da değinileceği üzere bu hikmetlerin bazıları farklı neşirlerde farklı şairlere nispet edilmiştir.

İran nüshalarının hikmet çalışmalarına sunduğu en önemli katkı daha önce yayınlanmamış dokuz hikmeti içerisinde barındırmasıdır. Bununla birlikte nüshalardaki bazı şiirlerin beyit/bent sayılarının yayınlanmış çalışmalarda bulunan hikmetlerden fazla olduğu tespit edilmiştir. Eksik hikmetlerin nüshalar aracılığıyla tamamlanması açısından dikkate değer bir durumdur. Bu kapsamda çalışmalarda (Taş 88-98; Demir 368-86; Tosun ve Eraslan 542-49) 68-119 beyit arasında değişen Münâcât MM nüshasında 124 beyit olarak kaydedilmiştir (MM s. 1-13).

Yine aşağıda matlası verilen hikmet, çalışmalarda ve İran nüshalarının bir kısmında 9-13 bent arasında iken¹² MM nüshasında 21 beyittir (MM s.98-101).

Kayu yerde erenlerni cem' bolsa
Hâl 'ilmini uşol yerde atğum keler
Uşol erler şöhetide hoşlasam men
Özümnü özleriğe koşkum keler

Aynı şekilde aşağıda matlası verilen hikmet, çalışmalarda¹³ ve İran nüshalarının bazılarında 10 bent iken MM nüshasında 17 bent olarak kaydedilmiştir (MM s.67-70).

Didâr üçün cännü kurbân kılmağunça
İsmâ'il dik didâr ârzü kılmañ dostlar
Cândın keçip tarikatğa kirmegünçe
'Âşık men dep kuruğ da'vâ kılmañ dostlar

İran nüshalarının incelenmesi neticesinde yeni hikmetlere ulaşılması, bazı hikmetlerin eksik kısımlarının ortaya çıkarılması, okunamayan ya da nüshalarda silinen hikmet dizelerinin tamamlanması gibi katkılarının yanı sıra Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilerek hikmet çalışmalarına dâhil edilen bazı manzumelerin farklı şairlere ait olma ihtimalini göstermesi açısından da dikkate değerdir. Bu kapsamda aşağıda verilen

Ol *Elestü bi-Rabbiküm* değenide
Qālū belā değenimni bilelmes men
Mā-dînik deyüben yine sorğanıda
 Dînim İslâm değenimni bilelmes men

matlalı hikmetin mahlası hem MM nüshasında (s.124-126) hem de AK1 nüshasında (s.162-170) Kul Timûrî olarak kaydedilmiştir. Fakat çalışmalarda bu hikmet Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olarak gösterilmiştir (Bice 144-46; Taş 279-81; Tosun ve Eraslan 182-85). 12'li hece ölçüsüyle kaleme alınan şiirin çalışmalardaki “Kul H'âce Ahmed menzil haţar yollar yırak” şeklinde olan mahlas dizesi incelendiğinde bir hecenin fazla olduğu görülmektedir. Aynı dize nüshalarda “Kul Timurî menzil haţar yollar yırak” şeklinde olup 12 heceden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu şiirin Kul Timûrî'ye ait olma ihtimali daha yüksektir.

MK3 nüshasında bulunan

Hak kulları dervişler hakikatnı bilmişler
 Hakğa 'aşık bolğanlar Hak yolğa kirmişler (MK3 37a)

matlalı şiir, çalışmalarda Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilmektedir (Tosun ve Eraslan 265-66; Taş 371). Fakat MK3 nüshasında ise bu şiir Süleyman Ata'nın şiirlerinin bulunduğu yerde kaydedilmiştir. Mahlas beytinde de “Molla-yı Rûm” ibaresi bulunmaktadır. Çalışmalarda “Kul H'âce Ahmed bilmişsin Hak yolğa kirmişsin Hak yolğa kirgenler Hak didârin körmüşler” şeklindedir. Görüldüğü üzere şiir 7+7 14'lü hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Hoca Ahmed'in mahlasının bulunduğu dize ise 15 hece olup bir hece fazlalığı bulunmaktadır. Yine şiirin geneline bakıldığında Hak yolunda yürüyen dervişlerden bahsedilmiş ve şiir üçüncü çoğul kişi üzerine kurulmuşken sadece mahlas dizesi ikinci tekil kişi olmuş ve mahlas dizesinden sonra yine üçüncü çoğul kişiye dönmüştür. MK3 nüshasında ise son beyit “Mollâ-yı Rûm bulmuşlar Hak yolğa kirmişler/ Hak yolğa kirgenler Hak didârin körmüşler” şeklindedir. Bu şekliyle hece sayısı tutan şiirin anlam bütünlüğü de korunmuştur. Dolayısıyla bu şiirin de Hoca Ahmed Yesevî'ye aidiyeti incelenmeye muhtaçtır.

MM ve MK3 nüshalarında bulunan

...

...

‘Ârif cânlar haber berür haqîkatdın

Allâh deyü zıkrın heme aytn dostlar (MM s.86; MK3 35b)

matlalı şiir küçük farklılıklarla birlikte Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri arasında yayınlanmıştır (Taş 349; Tosun ve Eraslan 387-88). Fakat hem MM hem de MK3 nüshalarında şiirin mahlasında Süleyman Ata'nın ismi bulunmaktadır. Hoca Ahmed'e ait olarak yayınlanan hikmetin makta dörtlüğünde bulunan Kûl H'âce Ahmed Hâk zıkrını aysañ müdâm" dizesi 12'li hece ölçüsü ile kaleme alınan şiirin veznine uymadığı görülmektedir. Bununla birlikte aynı şiir küçük farklılıklarla Güzel tarafından Süleyman Ata külliyatı içerisinde neşredilmiştir (Güzel, *Süleyman Hakîm Ata* 248). Dolayısıyla şiirin aidiyetinin araştırılması gerekmektedir.

Yerni neçük yarattı kökni hemân

Aynı neçük yarattı künni hemân

Enbiyâ mürsellerni ayıtsam tamâm

Andın artuq taqı 'aceb künleri bar (AK1 s.86)

matlalı 54 dörtlüklü hikmet AK1 nüshasında Hoca Ahmed Yesevî'nin mahlasını taşımaktadır. Fakat bu hikmet küçük farklarla hem Güzel tarafından hem de Sever tarafından Ahir Zaman Muhammesi" başlığı altında Hakîm Süleyman Ata adına kaydedilmiştir (Güzel, *Süleyman Hakîm Ata* 407-12; Sever, *Ahmed Yesevî'nin III. Halîfesi* 320-32). Bununla birlikte İsmail Taş tarafından yayınlanan *Divân-ı Hikmet Kitabı*'nda ise Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri altında gösterilmiştir (Taş 588-600). Söz konusu manzume üzerine yayınlanan bir makalede ise hikmetin Süleyman Ata'ya ait olduğu dile getirilmiştir. Fakat iki farklı nüshadan yararlanılarak yapılan metin neşrinde hikmetin makta dörtlüğünde nüshaların birinde Hoca Ahmed Yesevî diğesinde Süleyman Ata kaydedilmiş olmasına rağmen söz konusu çalışmada bu durum hakkında bir açıklama yapılmamış olması ise önemli bir eksiklik olarak görülmektedir (Tekcan 21-55).

Mücâhede makâmıda turğan ‘aşık
Sırnı asrar ledün ‘ilmin bilip sözler
Riyâzetde köñüllerni yarutuban
Levhü'l-mahfûz tahtasığa bakıp sözler (MK2 s.7; MK3 37b)

matlalı hikmet, Taş tarafından yayınlanan *Divân-ı Hikmet* neşrinde Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilmiştir (Taş 374-75). MK2 ve MK3 nüshalarında bulunan aynı hikmette ise Süleyman Hakîm Ata'nın mahlası kayıtlıdır. Yayınlanan eserde “Kul H'âce Ahmed du'â tiler zârî bolup” şeklinde olan mahlas dizesi 13 heceli olup vezni bozmaktadır. İran nüshalarında ise mahlas dizesi “Kul Süleyman du'â tiler zârî bolup” şeklinde olup 12 hecedir. Dolayısıyla hikmetin Süleyman Ata'ya ait olma ihtimali daha yüksek görünmektedir.

Könlüm kuşu uçar dâyim kanat katıp
İkki közüme nedâmetde kanlar töküp
Ten öltürüp riyâzetde tizin çöküp
Yâ İlâhım ‘afv kılğıl günâhımın (MK3 37b)

matlalı hikmet, Taş tarafından yayınlanan neşirde Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilmiştir (Taş 228). MK3 nüshasında ise bu hikmetin mahlas dizesinde Süleyman Ata'nın adı bulunmaktadır. Yukarıda incelenen hikmetlerde olduğu gibi bu hikmetin de “Kul H'âce Ahmed günâhığa kâ'il érür” şeklinde olan mahlas dize 13 hece olup vezni aksatmaktadır. Nüshada ise “Kul Süleymân günâhığa kâ'il érür” şeklinde olan mahlas dizesi 12 hece olup vezne uymaktadır.

Men ayayın eyâ döstlar hoş tıñlañız
On sekkiz miñ ‘âlem fahır Resül üçün
Melekü'l-mevt cân almaqça kelmiş vaktıda
Niyâz birle “Ümmetlerim” dâgen üçün (MK3 42b)

matlalı hikmet, Taş tarafından yayınlanan neşirde Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilmiştir (Taş 553-54). MK3 nüshasında ise bu hikmet Süleyman Ata adına kayıtlıdır. Çalışmada verilen hikmetin “Kul H'âce Ahmed du'â üçün aydı munı” şeklindeki mahlas dizesi 13 hece olup vezne uymamaktadır. Nüshada ise mahlas dizesi şöyledir: “Kul Süleymân du'â üçün aydı munı”. Dize bu şekliyle 12 hece olup vezne uymaktadır.

Görüldüğü üzere farklı nüshalar ele alındığında şiirlerin aidiyetine dair farklı ihtimaller ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda İran nüshalarının da yol gösterici olduğu düşünülmektedir. İran nüshalarında yukarıdaki durumun tam tersi kayıtların da olduğu tespit edilmiştir. Nüshalarda Hoca Ahmed'e ait olmayan şiirler ya da farklı çalışmalarda diğer Yesevî müntesibi şairlerin şiirleri olarak neşredilen hikmetlerin mahlasları değiştirilerek Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedildiği görülmüştür. Nitekim

Қадырым қудрет биле бизни 'азіз сән еyledi
Hamdū lillāh cān bērip cān birle imān eyledi (MK3 12a; TŪ s. 91)

matlalı 42 beyitlik şiir aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Şiir incelendiğinde vezin kusuru yok denecek kadar azdır fakat "Ahmed Miskîn kēl imdi tevbe birle yolğa kir/Tevbe kılğan bendeni cennetde sulţān eyledi" dizelerinden oluşan mahlas beytinde Hoca Ahmed'in isminin bulunduğu dizinin vezni aksamaktadır. Yine şiirde kullanılan dil de hikmetlerin dilinden farklılıklar arz etmektedir. Araştırıldığında, şiirin XVIII. yüzyılda yaşamış önemli Türkmen şairi Mahtumkulu Ferâkî'nin (ö. 1197/1783'ten sonra) *Dîvân*'ında kaydedildiği tespit edilmiştir (Güzel, *Mahtumkulu Dîvânı* 680-81).

Nüshalarda Hoca Ahmed Yesevî adına kaydedilen bir diğer şiir ise

Eyā dostlar İbrāhimniñ kışşasını
Beyān eyley hayrān qalın dostlarım-a
H'āce Ahmedniñ derd ü elem guşşasını
'Ayān eyley kulaq salın dostlarım-a (AK1 s.37)

matlalı hikmettir. Hoca Ahmed'in oğlu İbrahim'in Yesevî dergahı düşmanları tarafından öldürülmesini konu almaktadır. Bu şiir AK1 nüshasında 24 dörtlük olup Hoca Ahmed'e atfedilmiştir. Şiir üzerine daha önce de yapılan çalışmalarda şiirin Hakîm Süleyman Ata'ya ait olduğu tespit edilmiştir (Tulum, "Yeni Bir Hikmetler" 101-17).

Mü' min kullar erte kopup tā'at urar
Muhib kullar maḥbūbını dā'im söyey
Her bende bu yol içre maqşūd ṭabar
Sendin özge maqşūdım yok Allāhım (MK3 63b)

matlı beş dörtlüklü hikmetin MK3 nüshasında Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedildiği görülmektedir. Fakat Sever tarafından yayınlanan *Bakırgan Kitabı*'nda aynı hikmet küçük farklarla Hudâdâd namında bir şaire ait olarak kaydedilmiştir (Sever, *Bakırgan Kitabı* 173-74). Hikmetin “Âhîr Hı'âce Ahmedni terikliği seniñ bilen” şeklindeki mahlas dizesi 15 hece olup üç hece fazladır. Hudâdâd'a kayıtlı olan şiirin ise mahlas dizesi “Hudâdâd' nıñ terikliği seniñ bilen” şeklinde olup hece sayısı vezni bozmamaktadır.

Yeni Hikmetler Üzerine

Yukarıda da belirtildiği üzere yedi nüshada bulunan 190 hikmetin 9 tanesi taranan *Hikmet* çalışmalarında tespit edilememiştir. Yayınlanmamış olduğu düşünülen bu hikmetler bağlamında birkaç hususa değinilmesi yerinde olacaktır.

Metinde birinci hikmet olarak verilen ve Hoca Ahmed Yesevî'nin hocası Arslan Bâb'ı konu alan hikmet, Arslan Bâb'ın faziletlerinden bahsettikten sonra Hoca Ahmed ile buluşması, ona hurma vermesi ve ona ilim öğretmesini konu almaktadır. *Hikmet* üzerine yapılan araştırmalar neticesinde 2009 yılında Nadirhan Hasan tarafından “Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî” adlı makalesinde iki farklı nüshadan hareketle söz konusu manzumeden bazı alıntılar yaptığı görülmektedir. Nadirhan, *Divân-ı Hikmet*'in Kokand nüshasına dayanarak bu şiirin Şemseddin Özkendi'ye ait olduğunu dile getirmiş ve ilk beytini vermiştir (Hasan 6). Makalesinin daha sonraki bölümlerinde Arslan Bâb'dan bahsederken *Divân-ı Hikmet*'in Özbekistan Fenler Akademisi Alişir Nevâi Devlet Edebiyat Müzesi nüshasını kaynak göstererek aynı şiirin 3. beytini alıntılıyıp şiirin Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu daha doğru bir ifade ile Hoca Ahmed Yesevî'nin hocasını

İmân üçün cân urğan İslâm üçün tîğ urğan
Mevlâm rızasın alğan bâblar bâbı Arslan Bâb

şeklinde zikrettiğini dile getirmiştir (Hasan 8). Görülmektedir ki bir çalışmada bile farklı nüshalar kaynak gösterilerek aynı şiir farklı kişilere atfedilebilmektedir. Şiir incelendiğinde her ne kadar

Aydı atım Kûl Ahmed peygamberim Muhammed
Ma'bûdumdur ol Aḥad bâblar bâbı Arslan Bâb

şeklinde mahlas beyti verilse de şiirin akışı göz önüne alındığında bu beytin son beyit olması pek mümkün görülmemektedir. Nitekim şiir Arslan Bâb ile Hoca Ahmed'in karşılaşması ile son bulmaktadır. Kaynaklarda ise kıssanın devamında Arslan Bâb'ın kendinde emanet olarak sakladığı hurmayı Hoca Ahmed'e vermesi ve ona nasihatlerde bulunması zikredilmektedir. Dolayısıyla şiir bu haliyle eksik görülmektedir. Bununla birlikte

Atı anı Ahmeddür zâtı anıñ rahmetdür
Hulâsa-i ümmetdür bâblar bâbı Arslan Bâb

dizeleri dikkate alındığında Ahmed Yesevî'nin kendinden bu şekilde bahsetmesinin, Yesevî'nin tevazu ve mahviyetle örülü genel üslubuyla örtüşmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu şiirin Şemseddin Özkendi ya da farklı bir Yesevî müntesibi şaire ait olması daha makul görülmektedir.

“Ġâr içinde” redifli ikinci şiir ise vezin kusurları olmakla birlikte aruzun mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün kalıbıyla yazılmıştır. Şiirin mahlas beyti şöyledir:

H'âce Ahmed Yesevî 'uzlet kılıp yârân bile ħalvet
Kıış u yaz oturup şöħbet tutarlar erdi ġâr içre

Beyit incelendiğinde ikinci mısranın vezne uyduğu, birinci mısranın da son üç tefilesinde vezin açısından bir sorunun olmadığı görülmektedir. Fakat mahlasın bulunduğu birinci tefile hem hece sayısı hem de açıklık/kapalılık açısından vezni bozmaktadır. Dolayısıyla bu şiirin de Hoca Ahmed Yesevî'ye aidiyetine şüphe ile yaklaşılması gerekmektedir.

“Ey yâr seni sansız sefer dik bar mu cihânda” şeklinde başlayan ve insanın bu dünyada yalnız olduğu, asli vatanından ayrılmanın verdiği kararsızlık ve yerinde duramama halini anlatan hikmet incelendiğinde Farsça Arapça kelime ve tamlamaların daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Tek başına bir delil olmamakla birlikte hikmetlerdeki kelime kadrosunun da dikkate alınması gerektiği düşünülmekte ve söz konusu hikmetin Ahmed Yesevî'ye ait olmama ihtimali ön plana çıkmaktadır.

Yine “Tenim mescid bile dâhil velî köñül perîşândur” dizesi ile başlayan hikmetin aruz vezniyle yazılması ve vezin kusurunun az olması nedeniyle hikmete ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Fakat bununla

birlikte mahlas dizesinin de vezne uyduğu, konu bütünlüğünün olduğu da dikkate değer bir konudur.

Yukarıda sunulan hikmetler dışında kalan diğer hikmetler dil ve üslup olarak Ahmed Yesevî'nin hikmetleri ile örtüşmektedir. Dolayısıyla yeni yayınlanan hikmetlerin bir kısmının Hoca Ahmed Yesevî'nin olma ihtimali kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bununla birlikte farklı Yesevî şairlerine ait olsa bile yayınlanan manzumelerin hikmet edebiyatına katkısı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Asırlar boyunca Türk hakimiyetinde bulunan ve Türk kültür ve tarihi açısından pek çok kıymetli eseri bünyesinde barındıran İran kütüphaneleri, hikmet çalışmaları açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda araştırmalar neticesinde İran kütüphanelerinde sekiz *Divân-ı Hikmet* nüshası tespit edilmiş, bunlardan yedisine ulaşılmıştır. İran nüshaları incelendiğinde XVIII-XIX. yüzyılda istinsah edildiği görülmektedir. Nüshaların en hacimli ve mürettebi İran Millî Melik Kütüphanesi'nde bulunan MM nüshası olup içerisinde 114 hikmet barındırmaktadır. Hem harufu hecaya göre tertip edilmesi hem de istinsah edilirken manzumeler arasında konu bütünlüğüne önem gösterilmesi hasebiyle hikmet çalışmaları açısından önemli bir nüsha olarak görülmektedir. Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'ne kayıtlı TÛ nüshası ise diğer nüshalardan farklı olarak içerisinde sadece Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen hikmetlerin kaydedilmesi açısından dikkate değerdir. Yine Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi'nde kayıtlı AK1 nüshası ise hem varak sayısı itibarıyla hacimli olması hem de Yeseviyye düşüncesine ait pek çok edebî metin içermesi nedeniyle Yeseviyye çalışmalarına katkısı açısından diğer nüshalardan ayrılmaktadır. Bu nüshanın müstakil olarak çalışılmasının, Yeseviyye edebî kültürünün anlaşılmasına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Ulaşılan söz konusu yedi nüshada toplam 190 hikmet kaydedilmiştir. Söz konusu hikmetlerin 181 tanesi farklı hikmet çalışmalarında yayınlanmış, geri kalan dokuz hikmet ise bu çalışma ile ilim âlemine sunulmuştur. Yeni yayınlanan bu hikmetlerin tamamında Hoca Ahmed Yesevî'nin mahlası bulunsa da bazılarının ona aidiyeti şüpheli görünmektedir. İran nüshalarının çalışılmasıyla birlikte yukarıda zikredilen dokuz hikmetin yayınlanmasının

yanı sıra bazı hikmetlerin aidiyetine dair yeni görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlaması açısından da önemli çıktılar sunmaktadır. Bununla birlikte yayınlanan hikmet çalışmalarında eksik beyit/bentlerin tespit edilmesi, okunamayan hikmet parçalarının okunması gibi hikmet çalışmalarına katkıda bulunması İran nüshalarının değerini arttırmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadesiyle “sonsuzluğa uzanan hikmet deryasının” bir parçası olan hikmet çalışmalarının tamamlanması mümkün görülmemektedir. Her geçen gün yeni bir nüsha bulunmakta, farklı araştırmacılar tarafından yeni bir hikmet çalışması yapılmaktadır. Bu durum hikmet çalışmaları açısından önemli olmakla birlikte çalışmalar yapılırken referans alınacak, şimdiye kadar yayınlanan bütün hikmetlerin kayıtlı olduğu bir eserin bulunmaması yeni araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Kanaatimizce en azından Türkiye’de yayınlanmış *Dîvân-ı Hikmet* çalışmalarında bulunan hikmetlerin bir matla dizininin yapılması, bu dizinin yapılırken – hurufu hecâ vb. – bir tertip usulüyle hikmetlerin sıralanması, dizini yapılan hikmetin hangi çalışmada geçtiği, eğer yazma nüshası belli ise nüshasının belirtilmesi hikmet çalışmaları açısından faydalı olacaktır. Hikmet çalışmaları arasında farklı hikmetlerin bulunması, bazı hikmetlerin hem *Dîvân-ı Hikmet* çalışmalarında hem de Süleyman Ata’nın şiirleri vb. arasında yer alması gibi durumların hikmet sayısının tam olarak bilinmesini engellemektedir. Dizinin yapılması *Hikmet* edebiyatındaki manzume sayısının tespiti açısından da oldukça önemli görülmektedir.

Bununla birlikte dünyanın pek çok kütüphanesinde 100’den fazla nüshasının bulunduğu hikmetlerin tek tek çalışılması yerine uzman bir bilim heyetinin kurulması, söz konusu hikmet nüshalarının tamamının incelenmesi, hangi hikmetlerin farklı şairler adına kaydedildiğinin tespiti, dil ve üslup incelemelerinin yapılmasıyla birlikte Yeseviyye hikmet geleneğinin her yönüyle ortaya konulması Türk tasavvuf edebiyatının ve düşüncesinin anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır.

Metin¹⁴**1. Hikmet¹⁵***7+7'li Hece Ölçüsü*

- 1 Hâk Rasûlni elçisi bâblar bâbı Arslan Bâb
Tâlibler yolcısı bâblar bâbı Arslan Bâb
- 2 Peyğambeni emrni hem bende-kemterini
Hoş sakladı dilimni bâblar bâbı Arslan Bâb
- 3 İmân için cân urğan İslâm için tîg urğan
Mevlâm rızâsın alğan bâblar bâbı Arslan Bâb
- 4 Gâzîlarni re'îsi şaḥâbeler ḡanîsi
Ḥaş bendeler celîsi bâblar bâbı Arslan Bâb
- 5 Şerî'atda tutkan tüz tarîkatda nâķil öz
Ḥaķîkatda kılavuz bâblar bâbı Arslan Bâb
- 6 'İlme'l-yakîn dānâsı 'ayne'l-yakîn bînâsı
Ḥaķķa'l-yakîn ḡüyâsı bâblar bâbı Arslan Bâb
- 7 Muḥabbet[ni] bâzârı ma'rifetni ḡülzârı
'Âşıqlarnı serdârı bâblar bâbı Arslan Bâb
- 8 Ḥizmetge ḥâzır erdi ni'metge şâķir erdi
Manzûrga nâzır erdi bâblar bâbı Arslan Bâb
- 9 Bir kün aydı Muştafâ saña berḡüm bir ḥurmâ
Yahşı saklaḡıl hâlâ bâblar bâbı Arslan Bâb
- 10 Munı aña berḡey-sen atın anı sorgay-sen
Andın soñra berḡey-sen bâblar bâbı Arslan Bâb
- 11 Atı anı Aḥmeddür zâtı anıñ raḥmetdür
Ḥulâṣa-i ümmetdür bâblar bâbı Arslan Bâb
- 12 Mu'âvin-i peygamber kıldı anda muḡarrar
Mundaḡ ḡaber berdiler bâblar bâbı Arslan Bâb
- 13 Arslan aydı yâ Nebî ḡarı bolup men emdi
Ol zamānga yetkür meni bâblar bâbı Arslan Bâb

- 14 Nebī du‘ā kıldılar barça âmīn dediler
Du‘ā maqbūl kördiler bāblar bābı Arslan Bāb
- 15 Kabūl kıldı cān birle ‘ahd etdi cānān birle
İş kıldı fermān birle bāblar bābı Arslan Bāb
- 16 Ol tāriḥdin tört yüz yıl törti artuḵ keçdi bil
Soraḡ saldı muttaşıl bāblar bābı Arslan Bāb
- 17 Sefer kıldı bir yaḡa soraḡ saldı her yaḡa
Yetüşti Türkistāḡa bāblar bābı Arslan Bāb
- 18 Taptı anı Serāyda mekteb-ḡāne yolıda
Kelāmları koynıda bāblar bābı Arslan Bāb
- 19 Arslan selām kıldılar oḡlan ‘aleyk aldılar
Emān kırap turdular bāblar bābı Arslan Bāb
- 20 Oḡlan aydı yā baba bizni emanet ḡanı
Emir kıldılar sizni bāblar bābı Arslan Bāb
- 21 Arslan aydı yā velī ḡaydın bildiñ sen meni
Hiç kim demedi meni bāblar bābı Arslan Bāb
- 22 Arslan aydı ey oḡlan atıñ nedür kıl ‘ayān
Biley seni bilmegen bāblar bābı Arslan Bāb
- 23 Aydı atım **Ḳul Aḡmed** peyḡamberim Muḡammed
Ma‘būdumdur ol Aḡad bāblar bābı Arslan Bāb

2. Hikmet¹⁶

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

- 1 Körüñ ne bendeler ‘uzlet tutup olturdu ḡār içre
Ḥalāyık serveri Ḥazret kirip olturdu ḡār içre
- 2 ‘Adūlar birle talaşıp refiḡ birle sözleşip
Ḥirā Taḡı üzre aşıp yaşunup kırdı ḡār içre
- 3 Ebā Bekr aydı ol sā‘at tapar tirigi bī-deḡset
Felā-taḡzen deḡyüp Ḥazret tesellī berdi ḡār içre
- 4 Muḡālifler anı ḡollap yürürler izlerin izlep
Ol Ḥaḡ mürdesini kim kızlep sorup olturdu ḡār içre

- 5 Rasûl ol dem du'â kıldı Hudâyğa senâ kıldı
Mübârek elgini yaydı du'ânı kıldı gâr içre
- 6 Hudâ ol yerge kahr etti anı yer tartıban yuttı
Başın özgesin yuttı bakıp tilmürdi gâr içre
- 7 Dedi kim ol Rasûlu'llâh inandım men saña vallâh
Közüm yaşın körün billâh aķa başladı gâr içre
- 8 Günâhımdın kerem kıl keç halâş it kılmağay-men hîç
Alarğa etmegey-men hîç kişi yok erdi gâr içre
- 9 ...¹⁷ du'â kıldı her elgidin cüdâ kıldı
Hem ol va'desige turdı turup olturdu gâr içre
- 10 Körün Aşhâb-ı Kehf üç yüz tokuz yıl keç hem kündüz
Halâyıķnı körüp nûrı 'ibâdet kıldı gâr içre
- 11 **H'âce Aḥmed Yesevî** 'uzlet kılıp yârân bile ḥalvet
Kış u yaz olturup şoḥbet tutarlar erdi gâr içre

3. Hikmet¹⁸

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1 Tenim mescid bile dâhil veli köñül perîşândur
Müselmân-men bu zâhirde içimde küfr imândur
- 2 Tilep öz nef'ini her dem kılur bî-had ziyân elge
Bu şüret birle ol âdem ne ma'nide müselmândur
- 3 Kıpay tınıp kârınnı üyide yatur ol bî-ğam
Erür insân özi ammâ tārîķi nefs-i insândur
- 4 Namâzdın güzide eylep kılur bî-had riya elge
Bolur ikrâr tili birle köñülde şıdķ yalgândur
- 5 **Yesevî** tevbe kıl emdi günâh u ma'siyetlerdin
Ki bolsañ âḥir ölüklük saña vaķt-i peşimândur

4. Hikmet¹⁹

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün

- 1 Yārānlar 'ākibet ne bolğusıdur
Kara başka ne künler kelğusıdur
- 2 Yığıp dünyā mālın hīç toymadıñ sen
Közün tofrağ ile hoş bolğusıdur
- 3 Eger 'ākil iseñ bilgil munı sen
Sağal aķı ölümni bilgusıdur
- 4 Şerī' atdur neteyin hayli hoşuñ
Talaşıp barça mālın algusıdur
- 5 Karındaşıñ bile yār u birāder
Ki lahza yığlaşıp hem külğusıdur
- 6 Karanğu gür içinde vā-dirīgā
Kızıl yüziñ 'acāyib solğusıdur
- 7 Muşāhibler barıp giryān nālān
Koyuban gürğa yalguz yalkusıdur
- 8 Bu cismiñdin tamām üstüh'ānlar
Laħidde pāre pāre bolğusıdur
- 9 Eger kılsañ tirikde hayr ihsān
Cihānda yahşı atın kalğusıdur
- 10 Ki çın aydı **Yesevī** uşbu sözni
Ki barçanı bu ölüm algusıdur

5. Hikmet²⁰

12'li Hece Ölçüsü

- 1 Namāz kılmaz rüze tutmaz yüzün yumas
Kāfir turur uşol kişi mü' min ermes
Kul men deyiñ da'vā kılar ol kul ermes
Andağ kullar uçmağ beyān barmağ bolur

- 2 Yağşı kullar namâz okup rûze tutar
Tüni küni ağzın açmay tün kün öter
Ağzın üçün deyü aña mihmân yatar
Ol mihmânga dünyâ ta'âm yemek bolur
- 3 Andağ kılğa Nemrüd otı eşer kılmaz
Tüni küni yanar otı uçkun sönmes
Güller açılıp bülbüller sayrar tatımas
Andağ 'âşık hergiz otğa köymes bolur
- 4 'Âşık kullar tüni küni zârî kılar
Kulluk kılğan kul murâdın ol ok bilür
Kulluk kılğan törtünçi kat kökde erür
...²¹
- 5 ...
Kudretni anın sırrın ol ok bilür
Andağ erler şehirleri nâlân kılar
Munı eşitip dünyâ mālın tökmek bolur
- 6 Dünyâ mālın terip yıgğan kalan erdür
Çıkardı māl zekâtın köp köründür
Yanduruban anı yana mālğa hoşdur
Andağ bağıl gür 'azâbın körmek bolur
- 7 'Âşıkları tüni küni yâdın aytur
On iki miñ sıfat qurını elçin tanur(?)
Etin yiyüben süngeklelerin ...²² kılar
Renc tartğanlar Eyyüb şabrın nîkû bilür
- 8 **Miskîn Ahmed** kördün dünyâ vefâsını
Sâ'atğa turgıl gür 'azâbın cefâsını
Ne kim kılsa rûze namâz kazâsını
Keçürgil dep Hâkdın 'özü kılmak bolur

6. Hikmet²³

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

- 1 Ey yâr seni sansız sefer dik bar mu cihânda
Bir lahza qarârın yok seniñ kevn ü mekânda

- 2 Ne²⁴ kim bu şıfat bül'l- 'acibiñ bar
Ne şüret ne sîret ne 'ayn-ı 'ıyānda
- 3 Köydürgüci yakıkcı hîç otıñ yok
Ot dik tütetip yakılasın kevn ü mekānda
- 4 Sen ortanagan cihānda nice heyhāt
Fülād kerek uçkunığa saçar ise kānda
- 5 Bir cür'anı kim içti seniñ cām-ı Cemiñdin
Muhammed(?) zāhid kalğusıda sırrı nihānda
- 6 Kim taptı seni genc-i nihān künc-i cihānda
Kevneyn körünmes közige zerre cihānda
- 7 **Ahmed** bu ne hāl belki anı kâtili hem bar
Bu medreseni dersi nedür müftisi kanda

7. Hikmet²⁵

12'li Hece Ölçüsü

- 1 Eyā dostlar kıyāmetdin beyān eyley
Kıyāmet tañı nāgāh atar ermiş
Eşitiñ munı halâyıklar 'ıyān eyley
Mü'min kullar birbirini satar ermiş
- 2 Keçe kündüz izlegeni dünyā bolğay
Yalğan sözlep dünyā üçün cānın bergey
Ağa ini bir biridin kaçıp tanğay
Dinleridin mihr ü şefkat kiter ermiş
- 3 Ganilerni alar körse ikrām kılğay
İkrām kılıp alıp kirip ta'am bergey
Yüz hoş-amed kılıp aña ta'zīm kılğay
Fağirlerni körse köñli qatar ermiş
- 4 Rasul aydı her kim maña ümmet bolsa
Garib fakir yetimlerni 'izzet kılsa
Türlüg ta'am berip anı hürmet kılsa
Gür içinde havf haşarsız yatar ermiş

- 5 Hâk Muştafâ ayıtganları keldi bolğay
‘Âkil kıl ayıtganları bildi bolğay
Ölmey turup fenâ bolup öldi bolğay
Bu dünyâdın rüsvâ bolup öter ırmiş
- 6 Keçe kündüz kılğanları hıyânetlik
Birbirige katıg sözlep siyâsetlik
Dillerini kara kılur zulmet yañlıg
Hâk yâdını ayıtmay bir dem öter ırmiş
- 7 Dervişlerde hâliş kılğan ‘ibâdet yok
Ehl-i dünyâ ğanilerde seĥâvet yok
Faķirlerde şabr birle kanâ‘at yok
Âdemleri künden künge bedter ırmiş
- 8 Ferzendleri ata ana sözün almas
İş buyursa tolap hergiz kılmas
Yaĥşı yaman farkın alar zerre bilmes
Öz yolını yaĥşı bilip yürer ırmiş
- 9 **Kul H‘âce Aĥmed** Yesevî aydı ĥikmet
Kıyâmet kün Hâk Muştafâ kılğay şefâ‘at
Yâ İlâhî kılğıl heme bendeñni raĥmet
Cümle maĥlûķ bu dünyâdın öter ırmiş

8. Hikmet²⁶

14’lü Hece Ölçüsü

- 1 Ğâfillerni köñlidin ĥırş-ı dünyâ kitmedi
‘Âşk küyunda bir zamân közni giryân ętmedi
- 2 Tapmas ‘âşık ‘aşk yolın bolmasa rehber aña
Ol sebebdin zâhidler ĥırsnı tamâm ötmedi
- 3 Tutğıl mürşid ętegin ‘âşık bolsañ sen aña
Öz aldıga yürgenler murâdıga yetmedi
- 4 Kim bilmes ‘aşknı bâbın körmes yârını didârın
‘Âşķķa cânın bęrmese kıl-i küfrdin ötmedi
- 5 Ol İbrâĥim Ĥalilni ‘aķlın bolsa anı
Ĥurbân kılmay oğlını murâdıga yetmedi

- 6 Dedi 'âşık İsmâ'îl cânım fedâ kabûl kıl
'Âşık vaşfın eşitgil bıçak aña ötmedi
- 7 Fahr-i cihân neslini bilgil ber-hağ sen anı
Burâk kılmay 'aşkını mi'râcga yetmedi
- 8 Körgil sultân Ethemni urdı ber-hem dünyânı
Taşlamay men menlikni Hudâyga yetmedi
- 9 Tâlib bolsañ der-taleb yürüp bilip kıl taleb
Çın 'âşıklar Hâk-taleb bir dem yayın yatmadı
- 10 'Âşık erdi Râbi'a keldi Ka'be aldıga
Yetti Hudâ vaşlıga Ka'be tavâf etmedi
- 11 Za'if erdi Râbi'a 'âşık erdi Hudâga
Hizmet kılıp merdânga andın büzürg ötmedi
- 12 'Âşık bolsañ **Kul Ahmed** 'aşk yolıda cânıñ şat
'Aşkka cânıñ bermeyen Hâk şarâbın tatmadı

9. Hikmet²⁷

14'lü Hece Ölçüsü

- 1 'Aşk yolıga kirip men öz yolını bilmes men
'Ahdim birdür ölgünce 'ahdim ikki kılmas men
- 2 Köp nâdânlar bilmesler 'aşk yolını mezesin
Mezesini alıp men başım kesse yanmas men
- 3 İşim köymegü yanmak köyüp yanıp kül bolmak
Pervâne dek cân bermek zâhidligni bilmes men
- 4 Köp naşihat kılmañız hâlâ tab'im perişân
'Akl u hüşim cem' ermes naşihatıñ almas men
- 5 Su'al kılma ey zâhid yaşı yaman sözlerdin
Mey içip mest bolup men ne derimni bilmes men
- 6 Sâkî sunar her nefes keyfiyyetni mezesin
Tâ kıyâmet bolgunca hiç özümge kelmes men
- 7 'Aşkıñ saldı yek-bâr kıldı meni bî-karâr
Keçe kündüz rûzedâr lahza ârâm almas men

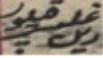
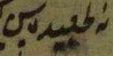
- 8 Şükrü lillâh 'âşık men şıdk u şafâ şâdık men
Dîdârıñdın özgeni aşlâ taleb kılmas men
- 9 Bildim dünyâ vefâsız 'azm tağı beķâsız
Hergiz Hâkdın özgeni vallâh billâh söymes men
- 10 Dâ'im işim âh urmaķ âsitânıñga baş koymaķ
Yıglaķ közdin yaş tökmeķ özge işni bilmes men
- 11 Nefsi şeytân köp meni yoldın urup azgurdı
Andın hâlâş bolmaķını hîç 'ilâcın tapmadı
- 12 Barçadın hem faķîr men zâru men zelil men
Nefs elgide esîr men men menligini bilmes men
- 13 Kullarını kûlî men basıp ötgen yolu men
Dergâhıñda turar men kulluğumdın yanmas men
- 14 Uzaķ yoldın ķelip men hayrânlığda ķalıp men
Yolğa kirsem azuķsız bararımın bilmes men
- 15 Kim yolsızdur kim yolda kim ķebdedür kim oñda
Kim ilgerü kim keyin ķalğanını bilmes men
- 16 Kim mü'mindür kim câhil kim murdârdur kim tâhir
Kim şâyeste kim bâtıl munı hergiz bilmes men
- 17 Eyâ dostlar bu yolda barça havf u hâtarda
Cân bererde hâlimiz ne bolurın bilmes men
- 18 Kim uyķuda kim uyğak kim ğâfildür kimdür saķ
Kim öldi kim ķaldı [sağ] raķmetidin bilmes men
- 19 Kılmaķ tâ'at 'ibâdet yene hayr u seķâvet
'Ömrüm âhir bolupdur ne ķıların bilmes men
- 20 **Ķul H'âce Aķmed** divâne hânûmândın bigâne
Tâ ölgünce dünyâga aşlâ köñül bermes men

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kiři ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı ve tasavvufi görüşleri için bk. (Köprülü 27-180; Yıldız; Fidan).
- 2 Tek nüshaya dayalı neşirlerde çalışılan nüsha esas alındığı için nüshada Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen bütün hikmetlerin esere alınması ve diğer nüshalarla karşılaştırma yapılmaması nedeniyle hikmetlerin farklı şairlere ait olma ihtimali dikkate alınmadığı görülmüştür. Yine metin tenkidinin yapılmadığı neşirlerde ise hikmetlerin nüshaları karşılaştırılmadığı için nüshalardaki mahlas farklılıkları çalışmalara yansımamıştır.
- 3 Hakîm Süleyman Ata'nın (ö. 582/1186) hayatı hakkında bilgi için bk. (Sever, *Ahmed Yesevî'nin III. Halifesi* 13-19).
- 4 Söz konusu çalışmalarda her ne kadar faydalanılan nüshalardan bahsedilse de kaydedilen hikmetlerin hangi nüshalardan alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bk. (Tosun ve Eraslan; Bice; Rıdvanoğlu; Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*).
- 5 Bu dizin makale sınırlarını aşacağından dolayı çalışmada yer verilmemiştir.
- 6 Hikmet tespitinde taranan eserler şunlardır: (Bice; Tosun ve Eraslan; Taş; Rıdvanoğlu; Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*; Mirhaldaraglı ve Akar; Tulum, *Dîvân-ı Hikmet*; Demir; Utebekov; Joya; Beylur; Rezaei 561-80; Kari vd.; Sever, *Ahmed Yesevî'nin III. Halifesi*; Sever, *Bakırgan Kitabı*; Güzel, *Süleyman Hakîm Ata*).
- 7 Şâh Meşreb'in hayatı hakkında bilgi için bk. (Cicioğlu 560-73).
- 8 Şems-i Âsî hakkında kısa bilgi için bk. (Bakırcı 13-22).
- 9 Hâlis hakkında bilgi için bk. (Çimen 95-105; Çelik, 39-44).
- 10 Kul Şerif hakkında kısa bilgi için bk. (Abdurasulkızı 187-89).
- 11 Nüshaların kütüphane kayıtlarında sadece MK3 nüshası varak (1b, 2a vb.) sistemine göre numaralandırılmış, diğer nüshalarda ise kütüphane tarafından sayfa numarası verilmiştir. Çalışmada verilen hikmetlerin kolay bulunabilmesi açısından kütüphane kayıtlarına uyulmuş, MK3 nüshasında varak, diğer nüshalarda sayfa numarası belirtilmiştir.
- 12 Taş neşrinde 13 bent (Taş 404-05); Güngör neşrinde 10 benttir (Tosun ve Eraslan 188-89).
13. Taş ve Güngör neşirlerinde 10 bent (Taş 347-48; Tosun ve Eraslan 235-36).
- 14 Metin neşri yapılırken şu hususlar esas alınmıştır:
 - a) Neşredilen hikmetler birden fazla nüshadan alınmıştır dolayısıyla her nüshanın kendine has imla özellikleri bulunmaktadır. Çalışmada bu imla özellikleri korunmuştur. Örneğin yönelme eki, kalın ünlü ile biten kelimelerde bazen “قه” bazen “غه” bazen de “ه” şeklinde yazılmıştır. Neşirde nüshaların orijinal imlasına uyularak “qa”, “ga” ya da “g/ka” biçiminde çevriyazısı tercih edilmiştir.

- b) Türkçenin asli seslerinden olan ve nüshalarda “نک” harfleri ile imla edilen nazal “n” sesi “ñ” şeklinde gösterilmiştir.
- c) Okunuşunda tereddüde düşülen kelimelerin yanına (?) soru işareti konulmuştur.
- d) Metinde okunamayan kelimenin yerine “...” üç nokta konmuş okunamayan kelimenin görüntüsü dipnota eklenmiştir.
- Yukarıda belirtilen hususiyetler dışında kalan Arapça ve Farsça ek, birleşik kelime, tamlama ve edatların vb. yazımında İsmail Ünver'in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” adlı makalesinden yararlanılmıştır (Ünver).
- 15 (MK3, 75a-76a).
- 16 (MK3, 59b).
- 17 .
- 18 (MK3, 28a-28b).
- 19 (MK3, 80a).
- 20 (MM, s.119).
- 21 4/4 ile 5/1.dizeler sehven unutulmuş, yazılmamıştır.
- 22 .
- 23 (MK2, s.98). Şiirin özellikle 2. beyti ile 3. beytinin ilk dizesinde sözcük eksikliğine bağlı olarak vezin aksamaktadır.
- 24 .
- 25 (AK1, s.111).
- 26 (AK1, s.232).
- 27 (AK1, s.234).

Kaynaklar

Yazma Eserler

- AK1: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet/Hikmet-nâme*. Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 45299.
- AK2: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 27373.
- MK1: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. İran Millî Kütüphanesi 5-27640.
- MK2: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. İran Millî Kütüphanesi 5-29793/1.
- MK3: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. İran Millî Kütüphanesi 5-25700/2.
- MM: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. İran Millî Melik Kütüphanesi 4931/1.
- TÜ: Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Tahran Üniversitesi Kütüphanesi 4145.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 51858.

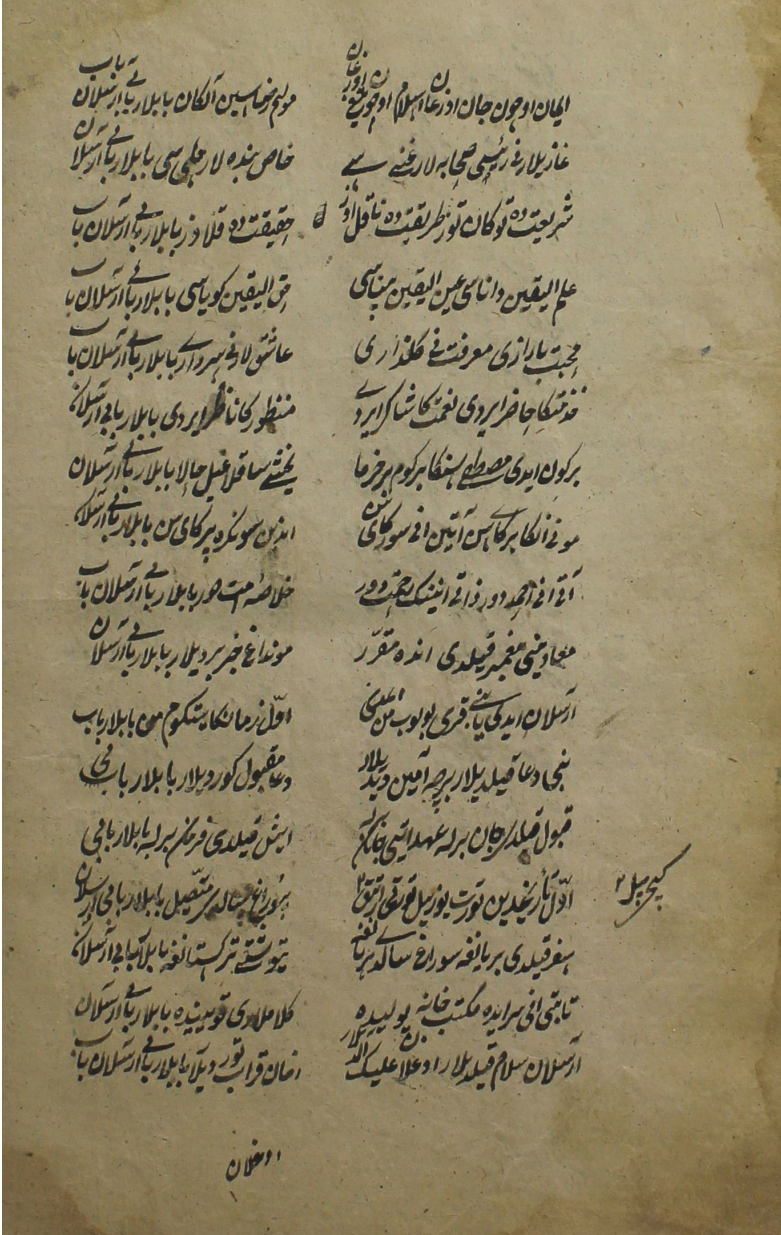
Diğer Kaynaklar

- Abdurasulkızı, Aynur. “Ahmed Yesevî'nin Şairlik Okulu.” *Kul Hoca Ahmed Yesevî – Makaleler Kitabı*-, ed. Nadirhan Hasan, CB Matbaacılık, 2018, ss. 179-91.
- Ay, Alper. *Divan-ı Hikmet'te Manevi Ayet İktibasları*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Aydın, Şadi. *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*. Timaş Yayınları, 2008.
- Bakırcı, Fatih. “Yesevi Şairi Şems-i Asî ve Kışsa-ı Küdek-Nâme'si.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 54, 2016, ss. 13-70.
- Banarlı, Nihad Sami. *Yahya Kemal'in Hatıraları*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1960.
- Beylur, Şahida. *Türkçeye ve Kazakçaya Aktarılan İki Divân-ı Hikmet Eserinin Karşılaştırmalı İncelemesi*. Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021.
- Bice, Hayati. *Divân-ı Hikmet*. TDV Yayınları, 2018.
- Bozkurt, Birgül. “Ahmed Yesevi Bibliyografyası: Türkiye'de Yesevi İle İlgili Çalışmalara Dair Değerlendirmeler.” *Turkish Studies*, vol. 11, no. 17, 2016, ss. 283-334.
- Cicioğlu, Muhammet Nurullah. “Kırgız Halk Anlatılarında Bir Çağatay Şairi: Babarâhîm Şâh.” *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 2023, ss. 560-73.
- Coşgun, Gökhan. “İran Meşhed Kütüphanesindeki Türkçe Satırasarı Kur'an Tercümeleri ve 2229 Numaralı Tercüme.” *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi (TüLED)*, no. 1, 2017, ss. 15-34.
- Çelik, Ramazan. *Çağatay Şairi Hâlis'in Manzum Vefât-nâmeleri*. İhlamur Akademi Yayınları, 2026.
- Çimen, Feyzi. “Hâlis'in Kitâb-ı Şehidân Adlı Eseri Üzerine.” *Karabük Türkoloji Dergisi*, vol. 5, no. 1, 2022, ss. 95-119.
- Demir, Necati. *Divân-ı Hikmet (Çağatay Türkçesi – Türkiye Türkçesi)*. Bilge Kültür Sanat, 2024.
- Eraslan, Kemal. *Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Eraslan, Kemal. “Azîm Hâce'nin Hikmetleri.” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, vol. 19, no. 193-230, 1971.
- Eraslan, Kemal. “Yesevî'nin Fakr-nâme'si.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, no. 22, 1977, ss. 45-120.
- Fidan, Erhan Salih. *Hoca Ahmed Yesevî*. Siyer Yayınları, 2024.
- Güzel, Abdurrahman, editör. *Mahtumkulu Divânı*. TİKA Yayınları, 2014.
- Güzel, Abdurrahman. *Süleyman Hakîm Ata Divânı Giriş – İnceleme (Metinler: Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi) Sözlük – Bibliyografya*. Akçağ Yayınevi, 2023.

- Hasan, Nadirhan. "Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî." *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, vol. 24, no. 2, 2009, ss. 1-10.
- Joya, Mahammad Zahir. "*Divân-ı Hikmet*" (Özbekistan yazma nüshası) *İnceleme, metin, sözlük*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi, 2020.
- Kari, Kuanişbek, vd. *Divân-ı Hikmet (Pir-i Türkistân)*. İntişarat-ı Beynelmileli Alhuda, 1379.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Mirhaldaraglı, Mirahmad, ve Metin Akar. *Hoca Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunan Hikmetleri*. Hoca Ahmed Yesevi Vakfı Yayınları, 2001.
- Özdamar, Fazıl. "Dede Korkut Kitabı Hakkında İran'da Yayımlanan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, vol. 19, no. 2, 2019, ss. 403-19.
- Rezaei, Mehdi. "Divân-ı Hikmet'in Bilinmeyen Bir Yazmasında Bulunan Yeni Hikmetler." *Folklor/Edebiyat*, vol. 27, no. 106, 2021, ss. 561-80.
- Rıdvanoğlu, Ahmet Eğilmez. *Açıklamalı Divân-ı Hikmet*. Gayem Yayınevi, 2014.
- Sever, Mustafa. *Ahmed Yesevî'nin III. Halifesi Hakîm Süleymân Ata Hikmetler ve Kıssalar*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Sever, Mustafa. *Bakırgan Kitabı*. Editör Funda Toprak, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Şafak, Turgay. "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kayıp Farsça Divânı." *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir*, Kriter Yayınları, 2019, ss. 582-606.
- Taş, İsmail. *Divân-ı Hikmet*. Yazma Eserler Kurumu, 2026.
- Tekcan, Münevver. "Hakîm Ata'nın Ahir Zaman Kitabı." *bilig*, no. 37, 2006, ss. 21-55.
- Tosun, Necdet, ve Kemal Eraslan. *Hoca Ahmed Yesevi Külliyyatı*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Tulum, Mehmet Mahur. "Yeni Bir Hikmetler Mecmuası Münasebetiyle Yesevi Çalışmaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ve İbrahim Kıssası." *Hoca Ahmed Yesevi Seçme Makaleler*, editör Necdet Tosun, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 101-17.
- Tulum, Mehmet Mahur. *Divân-ı Hikmet Hikmet Mecmuası (Mısır Nüshası – 1650)*. Ketebe Yayınları, 2022.
- Utebekov, Senbek. *Divan-ı Hikmet'in Dil İncelemesi – Kökşetav Nüshası – (Metin – Gramer – Dizin)*. Doktora Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2020.
- Ünver, İsmail. "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler." *Türkoloji Dergisi* vol. 11, no. 1, 1993, ss. 51-89.
- Yıldız, Musa. *Kur'an ve Sünnet Işığında Hoca Ahmet Yesevî Divan-ı Hikmet Yorumları 1*. H Yayınları, 2026.

Ek

Arslan Bâb Manzumesinin Bulunduğu Nüshanın Örneği (MK3, 75a-76a).

۷۵

مژگنیکر مغایر بل تور حسن بیلورین
 لطف ایلا حسنک لیل نیر لا کایول بول
 لا اله الا الله غنه شید بولکان
 دنیا قبولب آخرت نه سود قیلکان
 روز ازل تقدیر قیلنه حق جمال
 کوندرن کونکار زیاده لکان قال جان
 حجت نیک میدارینده جولان قیلکا
 معرفت نه محتاجی ایچکاسالکان
 عاشق اولد و حقه جانین قربان
 کیم باتجای فیض فتوح توله اکره
 حق تعالی انعام قل لار معنده تورعا
 قنده بارسه فقیر مکیله حوکان قور
 قل خواجه احمد نفیس دین اولوغ بلورین
 یوده کولده طمع برسم بر کیر تو کس

حق رسولنه ایچی سیایلار بابده آرشلان
 پیغمبره ارمینی بزم بند کتر سین

طالب لیل بوچی سیایلار بابده آرشلان
 خوش ساقلاوی دیم نه سیایلار بابده آرلا

شعر ۱۲

او غلان اییری یا بابا بزرگ آسانت
امر قیلد لایر نرغی بابلار بارسلان باب
آرسلان اییری یا قیلدین بیلرک سینه
برجکم دیلادی نمی بابلار بارسلان باب
آرسلان اییری ای او غلانیکن دور
بیلای سینی بیلان بابلار بارسلان باب
اییری آتم قلی احمد پیغمبر محمد
معبودکم دور اول حد بابلار بارسلان

ایاد و پستلار ابراهیم غن قصه پیچینه
بیان ایلای قولاق سالیکن مستلار
خواجه احمد نیک دالم غنقه سینه
عیان ایلای قولاق سالیکن مستلار
برکم آتیش قیلاق مهال مد قیلغا
زحور شرف قیلد قیلین الکای
بول او شهبه فادی بولوب یغینا
ایر نلار دین دعا آلیکن مستلار
پسوری خلق دعا آلی رسو بولدی
ایکی عالم اور تا پیوه کراه بولدی
یاغنی کتیب عقی کتیب بزار او بولدی
فادانلار دین عبرت آلیکن مستلار
پسوری خلق ابراهیم غن بولین توتی
سوا جندره ابراهیم نیک بولین توتی
کیهان بجا اول ملوک غن زکی دوتی
قول بجه تور و قات پیکنک مستلار
زخان دوتای غن غن غن غن غن غن
غنت یاغیب مهوس بولوب فانی قات
اولیا دین خدر قیلدینک مستلار
غریتمین میرا سخاں وادایا کای
دلا کیده حاضر بولونک مستلار

